

і, відповідно, слово виходить із центра мовленнєвого спілкування на периферію.

Нерозривність зовнішніх, екстралінгвістичних, і внутрішніх, лінгвістичних, причин запозичення підкреслювало багато мовознавців. «Внутрішнє і зовнішнє в історичному розвитку мови не тільки пов'язані й переплетені, але й нерідко переходять одне в одне» [1, с. 21].

Таким чином, зовнішні причини запозичення, значною мірою підштовхуючи до життя мовні причини запозичення, вступають з ними у взаємодію, створюючи набір екстралінгвістичних і лінгвістичних причин, які сприяють запозиченню слів з однієї мови в іншу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30-90-е годы XIX века. – М.-Л., 1965.
2. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Самовженко Т.С. Фінансовий словник. – К., 2000.

Поступило в редакцію 18.03.2002 г.

*Балацька Ю.Ю.
(Симферополь, Україна)*

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОГО ПОНЯТТЯ «ВОЛЯ» ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Кожен народ має свою «картину світу», характер якої визначає мова, носієм якої він є. Мовна «картина світу» у значній мірі зумовлюється особливостями позначення будь-яких фрагментів дійсності за допомогою фразеології, яка, як загально відомо, має чітко виражений антропологічний характер. Саме психологія дає змогу побачити людину у всій повноті виявів і збагачує суміжні дисципліни своїми здобутками. Для лінгвістів в першу чергу становлять інтерес мовні засоби, що використовуються для позначення психічних процесів людини.

Останнім часом учені приділяють увагу проблемі ідеографічного опису фразеологічного складу мови. На сучасному етапі фахівці стверджують, що «навіть чи варто ставити перед собою програму-максимум – глобального охоплення й описання в ідеографічному аспекті фразеологічного складу в цілому. Доцільніше вирізняти й описувати окремі поняттєві поля, тобто йти не за принципом «згори-вниз», а за принципом «знизу-вгору» [1, с.16; 2, с.62].

Отже, виникає потреба використання досягнень психологічної науки для того, щоб вирізняти, систематизувати і описати такі фразеологічні мікросистеми, які не розглядалися раніше. Саме так стає можливим вирішення проблем ідеографічного опису всього фразеологічного складу мови.

Систематизуємо групу ФО, які за семантичними ознаками співвідносяться з екстралінгвістичним поняттям «Воля». Зрозуміти, що таке воля, можна за умови об'єднання усіх точок зору на це поняття, бо в пересічній і науковій свідомості волю

розуміють по-різному. У свідомості звичайних людей воля постає то як свобода (руки розв'язалися кому, чії і без додатка. Хто-небудь звільнився від чого-небудь (від роботи, обов'язків і т.ін.). Він був якось разом і хмурий, і ясний, і тривожно бубонів: «Петре! тепер мої руки розв'язалися...» (Мирний); то як вираження бажання людини (вольному воля. Як хочете. Не хочеш говорити – вольному воля (Коцюбинський); то як «робити щось проти своєї волі, примушуючи себе» (над (понад) силу. Майор над силу посміхнувся (Ле і Левада); або ж протиставлення вольовий – безвільний (тверда рука. Вольова, сильна людина. А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала Рук твердих та смілих – і дождалась (Шевченко); з м'якого тіста. Безвільна, непослідовна людина. Я вже знайома з сим паном, і правду ти кажеш, що він з м'якого тіста (Л. Українка).

В психологічній науці провідні фахівці «під волею розуміють будь-яку довільну регуляцію (або більш широко, що приводить до волюнтаризму, або більш вузько, трактуючи волю як довільну мотивацію), інші схильні враховувати тільки ті акти людської поведінки, які скеровані на подолання труднощів і перешкод. Останній напрям, по суті, розуміє волю як «силу волі» (звідси і характеристики людини як вольової та безвільної)» [3, с.9].

Таким чином, зазначені вище підходи до розуміння волі відображають її з усіляких боків та позначають функції. Все це допомогло нам вирізнити фразеологічну мікросистему на позначення екстралінгвістичного поняття «Воля». До неї входять семантичні групи з такими значеннями:

1. Підкорити собі, своїй волі: брати / взяти в руки (до рук) кого. Женити його [сина] з якоюсь енергічною та господарною шляхтянкою, яка би порядно взяла його в руки (Франко); брати / взяти в шори (щтос, стоси і т. ін.) кого. Не треба вам їм [багатилям] ще в більшу силу вбитися. Бо тоді вони нас ще дужче в шори візьмуть та ще й з усіх боків: і судом, і землею, і скотиною – всім (Грінченко); вити лингви (вірьовки) з кого. – Бач, скажуть, як заначальникував, так уже і взявся з нас лингви вити ... Взявся, скажуть. Хі та собакою на земляків ... (Гончар); крутити (сукаати і т.ін.) мотузки (мотуззя і т.ін.) з ког. Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукаати (Коваленко); лізти на голову кому, грубо. – Тьху! – удавано плюнув Копистка, – планета нині така, що вся погань на голову мені лізе. Бригадир Кононенко суворо зауважив: – Відкожна отаким не даєш, то й лізуть (Гримайло); сідати / сісти верхи на кого. Те, що сказав професорів син, вкинуло його в таку глибоку протрацію, що зараз кожний, кому тому тільки наверзеться, може сісти на нього верхи (Шовкопляс); та ін.

2. Настирливо примушувати когось робити щось: брати / взяти (схопити) за зябра (за жабри) кого і без додатка. – А ти з характером, за зябра береш (Збанацький); брати (хапати, хватати) / взяти (схопити) за горло (за горлянку) кого. [Гайдай:] На кораблях провокації. Одні додому рвуться, інші – контра. Ще день – і за горло б узяли нас, щоб тільки повернути кораблі (Корнійчук); брати / взяти (схопити) за роги кого. – Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився ... – Почав було викручуватися, та князь схопив його за роги: – Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславича й читав літописи, – всміхнувся (Шевчук); вхопити (схопити) / брати (хапати) за барки кого. – Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник ... Кажу: батька рідного не пуцу ... А він вхопив мене за барки (Коцюбинський); та ін.

3. Осадити, приборкати когось: обламати / обламувати роги кому, зневажл. Оксюга

дивився, як околицею села віддаляється Кирик... Але краще з ним не стикатись, тут не вгадаєш, хто кому роги обламає (Гуцало); обламати (обломити) / обламувати ребра (боки) кому. Нахваляються [мужики], ласкавий пане, що ніяк на Ваше не вийде, кажуть, до сенату і самого царя будуть добиватися, і таки будуть, коли декому не обламать ребра (Стельмах); обламати / обламувати (ламати) крила кому і без додатка. – І пам'ятай: усякій людині, при охоті, можна обламати крила. – Я й не знав, що ти такий криложер! – навіть здивувався дядько Себастьян (Стельмах); збивати / збити пиху кому. Опанас не тільки збив пиху, а й витряс душу цьому гордовитому чубаріку (Гримайло); ставити на місце. Чумакова мова починала тішити Обухова. Він розумів, що в кожную хвилину може поставити цього зарозумілого юнака на місце.

4. Суворо, з утисками примушувати когось коритися: гнути в дугу. В дугу усякого він [магнат] гнув, Аж поки то якась Зозуля його із міста не зіпхнула (Мирний); гнути (скрутити) в три погібелі. А отих хлопів та українських ходячкових дворян ми скрутимо в три погібелі (Нечуй-Левицький); зігнути (скрутити) у баранячий ріг кого. Дама з таким характером в одну мить скрутить вас у баранячий ріг (Собко); вкрутити (утнути) роги (хвоста) кому. Вкрутив гетьман хвоста цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі! І на Москву їздив, і коло Капусти крутився, і на Дон посилали (Рибак); та ін.

5. Підкоряться чий-небудь волі, впливові і т. ін.; скорягися: падати / впасти на коліна (навколішки, ниць) перед ким і без додатка. Вдихну у груди племінь блискавиць, – Щоб перед ворогом не падать ниць, Щоб дихати в його лице вогнем! (Павличко); падати (припадати) / впасти (припасти) до стіп (до стоп) кого і без додатка. Столиця не бажає падати до стоп хижого ворога; падати (кидатися і т.ін.) / (упасти, кинутися і т.ін.) в ноги (під ноги, до ніг і т.ін.) кому, кого, до кого і без додатка. Київ. Тут з особливою жорстокістю лютує ворог. Та столиця України не падає до ніг хижих завойовників (Бедзик); віддаватися / віддатися на волю кому, чому. Він віддався на волю своїм думкам (Мирний); пливти (плисти, плинути, іти і т.ін.) / попливти (поплисти, поплинути, піти і т.ін.) за течією (по течії). [Олеся:] Я закохана в свою думку, і якщо і ця думка не спевниться [сповниться], годі опуцу руки і попливу по течії (Кропивницький); та ін.

6. Ставити когось у залежне становище, позбавляти волі, свободи дій: накидати (накладати, надівати) / накинати (накласти, надіти) ярмо (петлю, рідко вуздечку) на [свою] шию (довкола шиї, на себе) кому, на кого, що. – А це ж усе люди, яких власть на ноги землею поставила, то що за інтерес їм накидати петлю? (Стельмах); прибирати / прибрати до [своїх] рук (рідко лап). Ощадлива Векла почала потроху прибирати його до рук. Нашила десяток кофтин і послала Василя торгувати на базар (Чабанівський); затиснути в кулак кого. Гузир людина зажерлива... В кулак затиснув і дітей (Чорнобривець); держати в кулаку (кулаці) кого. [Ромодан:] А чого ви мовчали, чого не виступали тут або в Києві? [Дремлюга:] Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх у кулаці тримав (Корнійчук); держати (тримати) в руках (в шорах) кого. Старий Бородавкін держав у руках село і сім'ю, неначе в залізних кігтях з гострими пазурами (Нечуй-Левицький); держати (тримати) в іжачих (іжачкових) рукавицях. – А хто ж першим почав розкладати колгосп? Не ти, не такі, як ти? Зло почалося од вас. – Звідки б воно не почалося, а людей треба тримати в іжачкових рукавицях, не попускати віжки (Стельмах); тримати в пазурах (рідко в кігтях) кого і без додатка, зневажл. Сила, яка заволоділа його думками півтори

години тому, не відпускала, владно тримала в пазурях, хилила далі й далі вперед (Мушкетик); тримати в кліщах кого. Тримав він [панський управитель] цілу службу в кліщах, пильнував усього, запобігав і шадив (Франко); тримати у лабетах кого. Мене, як човен На мілкому дні, Тримає у лабетах Немоżliвість (Ганна Світлична); тримати в [своїх] тенетах кого. Жорстока реальність міцно тримає людину в своїх тенетах потреб і необхідностей (Загребельний); та ін.

7. За допомогою сили волі добиватися переваги над кимось: брати (рідко одержувати) / взяти (рідко одержати) верх (гору) над ким-чим. Розпустилися [думки] так, що не приберу способу, як їх до купи позбирати та над ними гору взяти (Мирний); покласти на [обидві] лопатки кого. Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почувавши, що його поклали на обидві лопатки (Добровольський); розбивати / розбити в пух і прах. Ми ворога – ворона на кожній території знищимо – розіб'ємо в пух і прах (Герасименко); та ін.

8. Безвольна, безхарактерна людина: ні риба ні м'ясо. Цей Безкоровайний ні риба ні м'ясо, а нам він пригодиться (Хижняк); ні жарене ні парене. До гарної чорнобривої дівчини залицявся, як на нього казали, ні жарене ні парене... (Ковінька); як (мов, ніби і т. ін.) з клоччя батіг. Та й чоловік мій як з клоччя батіг, сказати правду (Нечуй-Левицький); тютя з полив'яним носом. – А ти тільки подумай, Онопрію, що ж це за любов з панянкою, яка не тільки ніколи не вийде за тебе, але і більше не зустрінеється з тобою. Плюнь і розітри. Не будь тютюю з полив'яним носом (Ішук); лантух (мішок) з половою, ірон. [Катерина (до Олексія):] – А, та що тобі говорити, коли ти сам мішок з половою, макітра кучерява (Корнійчук); та ін.

9. Той, хто має силу волі, твердий характер та інші вольові якості (наполегливість, витримку, принциповість, мужність і т. ін.): тверда рука. А на давнім пожарищі іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала Рук твердих та смілих – І дождалась (Шевченко); не з клоччя. Старшина розсердився. Вони заялися – і він не з клоччя. Най же копають очі, коли охота, та ночують у «холодній» (Коцюбинський); з характером. Бабуся була з характером. Вона кинула віник... і процідила: – Як собі знаєте... Але це непорядки (Кравченко); стальні (залізні) нерви. – Тільки завдяки моїм стальним нервам я не турнув їх в дивані з салону (Головка); лицар без страху і догани. [Милевський:] Заспокойтесь. [Орегі:] Я знаю, що ви лицар без страху і догани (Л. Українка); та ін.

10. Силою волі мобілізувати свої зусилля: збиратися / зібратися в кулак. Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці... А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі (Гончар); добувати останні сили. Кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили (Коцюбинський); через силу. Ні сну мені, ні одпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую (Вовчок); над (понад) силу. Майор над силу посміхнувся (Ле і Левада).

11. Повністю підпорядкувати своїй волі: тримати у вузді кого. Чи не весь час Ольга телер сама? Мовчазним стало її життя... А куди поділось її вміння тримати свого Федя у вузді? (Шовкопляс); тримати під каблуком кого. Мати художника [М. Жука] Параска Микитівна... тримала чоловіка і сина «під каблуком» (Вітчизна); диктувати свою волю кому. Голі степи за ним [червоним парламентаром], ніяких укріплень, і все ж не Дьяконов

йому, а він Дьяконову диктує тут волю свою і своїх військ (Гончар); та ін.

Отже, ФО на позначення екстралінгвістичного поняття «Воля» людини передаються широким діапазоном фразеологічних засобів мови. Не претендуючи на вичерпність, нами вирізнено 11 основних семантичних груп ФО, найбільш поширеними з яких є групи з такими значеннями: а) підкорити собі, своїй волі; б) ставити когось у залежне становище, позбавляти волі, свободи дій.

Аналіз структурно-граматичної будови ФО цих семантичних груп дає змогу твердити, що в їх складі переважають дієслівні фразеологізми. Наявність стрижневого компонента дієслова пояснюється самою природою вольових процесів, адже для досягнення поставленої мети людина повинна здійснити певні вольові дії, які в мові позначаються дієсловами.

Таким чином, вирізнення і дослідження окремих фразеологічних мікросистем допоможе при ідеографічному описі всього фразеологічного складу мови та при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія: Проблематика досліджень.— К.—Сімферополь, 1997.
2. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте.— Ташкент: ФАН, 1988.
3. Ильин Е.П. Психология воли.— Санкт-Петербург: Питер, 2000.

Поступило в редакцию 28.03.2002 г.

Вовк О. А.

(Симферополь, Украина)

ДЕРИВАЦИОННАЯ ПАРАДИГМА ГЛАГОЛОВ С ШУМОВОЙ СЕМАНТИКОЙ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

В последнее время актуально рассмотрение единиц словообразовательной системы с точки зрения функционального подхода, обусловленного задачей языка быть основным средством общения. Речевая деятельность возможна только при условии владения индивидом знаниями о языковом видении мира. Языковая картина мира по своей сути двуединая. С одной стороны, она отражает отношения внеязыковой деятельности, с другой – воплощает результат восприятия мира говорящим.

Среди знаменательной лексики разговорной речи самым употребительным классом слов является глагол. И это неудивительно, как подчеркивал мастер современной литературы А.Толстой, «главное – это глагол, и это понятно, потому что вся жизнь есть движение... Найти верный глагол для фразы – значит дать движение фразе»[4, с.34]. Глагол связан с отражением не статичных элементов действительности (как имя существительное), а отражением действий, событий, процессов, психического состояния, чувств человека, его переживаний.

В составе глагольной лексики уже давно выделяются и изучаются такие группы слов, как глаголы движения, речи, глаголы чувств, восприятия и др. Материалом для